

TÁJRENDEZÉS ÉS KÜLTERÜLET-SZABÁLYOZÁS

Beszélgetés Laposa Józseffel és Lázár Tiborral

Ilyés Zsuzsa: Biztos vagyok benne, hogy Magyarországon nagyon kevesen tudnak a tájrendező szakma létezéséről, és azt is tapasztaltam, hogy az építéstervezéssel, sőt a területi tervezéssel foglalkozó szakemberek számára sem teljesen nyilvánvaló tény ez. Az is igaz, hogy a tájrendezők tervezési szemlélete sem egységes és a tervezés metodikája sem igazodott még a megváltozott feladatokhoz. Véleményetek szerint mi a szerepe és jelentősége a tájrendezési terveknek, és hol a helye a területi tervezés rendszerében?

Laposa József: Hivatalosan eddig a tájrendezés a speciális tervfajták között jelent meg a területi tervezés hierarchiájában, és csak különleges területeken (nemzeti park, tájvédelmi körzet) volt létjogosultsága. bár a területi tervek mindig tartalmaztak tájrendezési és környezetvédelmi munkarészeket, óriási a különbség abban, hogy valami szakágként, függelékként jelenik meg, vagy az egész arra vagy abból épül fel.

A tájrendezésnek az életet figyelembe vevő ökológiai szemlélet a meghatározó pillére. A térségeket, településeket meghatározó termelési, gazdasági, társadalmi és esztétikai szempontok azonban épp oly fontosak. A tájrendezési terveket, melyek átfogóan a fenti szempontok szerint készülnek, egyben területrendezési tervfajtként el kellene ismerni, ennek meg kell teremteni a jogi és gazdasági feltételeit főhatósági szinten is.

Lázár Tibor: A tájrendezési tervek egy távlati, ideálisnak mondható tájhasználatot tükröznek, mely természetesen nem lehet kötelező érvényű. Az eddigi gyakorlatban a tájrendezési tervek tartalma teljes egészében felkerült a jóváhagyandó területfelhasználási és területszerkezeti tervre, mely ezáltal „komolytalanná” vált, hiszen olyan elemeket hagyott jóvá a tanács, melyek nem az ő hatáskörébe tartoztak, illetve megvalósításukban csak kezd-

ményező szerepe lehetett (pl. javasolt művelési ág változtatása, erdősítés, természetvédelmi terület kialakítása stb.). Ezek a kezdeményezések – tehát a terv megvalósítása – többnyire elmaradtak. Ennek persze több oka is volt.

Az egyik igen lényeges az, hogy a településrendezési tervekben a külterület, a táj szerepe, jelentősége ma is még igen-igen alábecsült. Bizonyíték erre az Országos Építésügyi Szabályzat is, mely a kötetnyi paragrafusból csak néhányat szentel a külterületi területfelhasználási egységekre. Ennek megfelelő komolysággal és súllyal szerepeltek a tájrendezési problémák a rendezési tervekben, és nyilvánvalóan a tanácsok is ennek megfelelően hanyagolták el a külterülettel való törődést. A másik lényeges ok az, hogy a külterületnek nem volt igazán gazdája. Amíg a belterületen egyértelműen a tanács volt a gazda, külterületen a hatósági feladatok az építési ügyeket kivéve megyei szinten voltak (földhivatal, erdőfelügyelőség, közúti igazgatóság, vízügyi igazgatóság, környezet- és természetvédelmi felügyelőség stb.).

A szocialista tulajdonviszonyok is inkább gyengítették mint erősítették a település bel- és külterületének szoros kapcsolatát, szerkezeti egységét, hiszen a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, erdőgazdaságok több település külterületén gazdálkodtak, így az igazgatási határ szinte jelképesen degradálódott.

Munkatársaimmal a VÁTI-ban már több mint 10 éve próbálkozunk azzal, hogy a rendezési tervekben a külterület, a táj értékének, jelentőségének megfelelően nagyobb hangsúlyt kapjon, amelynek lényege a teljes település (bel- és külterület) egységes szabályozása. Tehát a belterületi szabályozási terv mellett külterületi (környezet-, táj-) szabályozási tervet is készítünk. A belterületen az OÉSZ alapján egyértelműen szabályozható, hogy a különböző övezetekben mekkora telkek és milyen mértékben építhetők be. Hasonlóképpen külterületen és meghatározható tájszerkezeti egységeként kialakítható a földrészletek mérete, és beépíthetőségük mértéke figyelembe véve a tájszerkezetet és használatot, a tájesztétikai, környezetvédelmi, táj- és természetvédelmi szempontokat egyaránt. Kiemelhetők azok a természeti és táji értékek, amelyek a táj hangulatát meghatározzák, így helyi természeti értéket képviselnek.

Szerintem a tájrendezési terv az elérhető legkedvezőbb tájhasználatot célozza meg és meghatározza az ahhoz szükséges hosszútávú feladatokat. A hozzá kapcsolódó külterület-szabályozási terv pedig az önkormányzat napi, hatósági feladataihoz nyújt segítséget. Etyek általános rendezési tervét e felfogás szerint készítettük el 1991-ben.

Ilyés Zsuzsa: Gondolom ebben nem kis szerepe volt annak, hogy ezt magánvállalkozásban csináltátok, valamint, hogy már önkormányzat számára készült a beinduló külterületi tulajdon átrendeződs közepette?

Laposa József: Még a kárpótlási folyamatok beindulása előtt készült el a TEAMPANNON Kft-vel közös munkában a KÖRNYEZETTERV bt. keretein belül.

Lázár Tibor: Véleményem szerint nincs összefüggés a magánvállalkozásaink és a terv sikere között. Sokkal lényegesebb, hogy egy olyan tervezői csoport készítette a tervet, melynek minden tagja megértette a táj és a település szerves kapcsolatának fontosságát. De legalább

ilyen lényeges volt, hogy az etyeki képviselőterület és a polgármester úr is megértette ezt.

Laposa József: Az önkormányzat hozzáállása nagyon fontos! Van olyan tapasztalatunk, hogy éppen a tájszabályozás egyes elemeit pl. a külterületi építkezés feltételhez kötését a képviselők rossz politikának tartották, nem érezvén az engedékenységek táji következményeit. A külterületi építkezésekről szóló OÉSZ módosítás (1992. I. 6.) igen helyesen megteremtette a helyi szabályozás lehetőségét. Tartalmilag ugyanakkor elhibázott, mert a külterületen igen kis földrészleten (720 m²) teszi lehetővé az építkezést. Ezáltal a tájat teljesen kiszolgáltatja a tulajdonosok és az önkormányzatok döntésének, és a kivételes szépségű tájainkon, valamint a nagyobb városok környékén, ahol igen nagy a nyomás a tulajdonosok részéről, az önkormányzatok nem tudnak ellenállni. Ez a magyar táj újabb, nem kívánatos, spontán beépülését jelentheti.

Egyetlen példa:

A zártkertek rendezési terveiben a Balatonfelvidéken 1500-2000 m²-ben szabtuk meg a beépíthető földrészlet legkisebb nagyságát, s ezt az említett módosításig az OÉSZ is tartalmazta. A módosítás megjelenését követően több helyen – élve a törvényadta lehetőséggel! – 720 m²-re módosították a beépíthető terület nagyságát. Nem érzékelik, hogy ennek egy bódékkal telepítőtögtetett, kerítéssel szabdalva elszőlődött táj lesz az eredménye éveken belül, amely nélkülöz minden vonzerőt.

Lázár Tibor: De nemcsak az Országos Építésügyi Szabályzatban és az önkormányzatok hozzáállásán kellene változtatni, hanem a városrendezők hozzáállásán is, akik általában felelős tervezői a településrendezési terveknek. Az elmúlt évben egy Balaton melletti város külterület-szabályozási tervének módosítására a városrendező 40.000.- forintot állított be tervezési díjként. A külterületi tulajdonviszonyokban várható változások és azok következményeinek ismeretében 4-5 napnak megfelelő tervezési díjért felelősséggel külterület-szabályozási tervet készíteni nem lehet, különösen nem a Balaton melletti településekre. A legszomorúbb az, hogy az illető városrendezőt nem sikerült meggyőzőm arról, hogy a balaton táj veszélyben van, ezért nem lehet konzultációs szinten foglalkozni a külterület-szabályozással.

Illyés Zsuzsa: Valóban, a külterületek a szemünk előtt formálódnak át. Mindenütt földmérők dolgoznak a határban, nagy lendülettel folyik a kárpótlási földek kijelölése. Mennyire felügyelhető és szabályozott ez a folyamat?

Laposa József: A privatizáció, a kárpótlás során az elmúlt évtizedekben nagyüzem által művelt földeket adnak tulajdonba, mezőgazdasági művelésre. Az a gond, hogy az önkormányzatok nem rendelkeznek használható külterület-szabályozási tervvel, azaz nincsenek tisztában a külterületen lévő különféle értékekkel, illetve a külterületi értékekkel. Ezek ismerete nélkül pedig, hogyan lehet a külterületekkel gazdálkodni és az ott folyó folyamatokat kedvezően befolyásolni?

Lázár Tibor: Ez a folyamat egyáltalán nem szabályozott. Mindenki akkora földterületet vásárol, amennyi kárpótlási jegye van. Ez persze önmagában még nem lenne baj, ha a földeket a rendeltetésének megfelelően művelnék. A probléma ott jelentkezik, amikor a műveléshez szükséges építmények kezdenek megjelenni a tájban. 720 m²-es földrészleten már az ország bármely részén 22 m²-es gazdasági épület építhető. Gondoljunk csak a legszebb tájainkon, városaink körül lévő zártkertekre, amelyek

rendezetlen, szabályozatlan beépülésükkel jövőtehetetlen tájcsúszást okoztak. A tájvédelem érdekeit figyelembe vevő szakszerű általános külterületi építésszabályozás nélkül – az OÉSZ sajnos nem ilyen – és az egyes települések táji karakterét védő helyi szabályozások nélkül újabb tájrombolás előtt állunk.

Laposa József: A kárpótlási földek további sorsa pedig felettébb kérdéses. Ahol a magas árak miatt kis földrészletek alakulnak ki, eleve nagy a veszélye annak, hogy a tulajdonos úgy gondolja, hogy ott valamit építeni fog. Sokan spekulálnak abban is, hogy majd öt év múlva – öt év az előírt művelési kötelezettség – felparcellázzák a földjüket. Ebben az a veszély, hogy az agglomerálódási folyamat olyan területen is elindulhat, ahol nem biztos, hogy szervesen kapcsolódik a meglévő településszerkezethez. A spontán folyamatnak lehetnek kedvező vonásai, de a fő jellemzője, hogy nincs tekintettel a táji, természeti települési értékekre.

Az önkormányzatokat ösztönözni kellett volna kárpótlási jegyek vásárlására, így az árveréseken tulajdont szerezhetek volna a kárpótlási földek kijelölésénél, és azokat a földeket, melyek a település szempontjából fontosak, azokat csere vagy vásárlás útján meg kellett volna szerezniük.

Illyés Zsuzsa: A belterületen új beruházások, megváltozott elképzelések esetén módosítani kell a rendezési tervet, az építéshez hatósági engedélyt kell kérni stb. Lehet, hogy a kérdés naiv, de hogyan lehetséges az, hogy a kárpótlási folyamat kapcsán nem volt kötelező külterület-szabályozási tervek készítése?

Lázár Tibor: Először is azt kell tisztázni, hogy a külterület-szabályozási terv nem is létezik még az általános tervezési gyakorlatban. Nemhogy nem kötelező, de a rendezési tervek tartalmi követelményei között egyáltalán nem is szerepel.

A VÁTI-ban dolgozó tájrendezőkön (illetve a korábban ott dolgozó tájrendezőkön) kívül szerintem senki sem foglalkozik külterület-szabályozással. Ezt a tervműfajt tehát először minisztériumi szinten kellene elfogadtatni – ez eddig még nem sikerült. Ezek után lehet csak ösztönözni a településeket a külterület-szabályozási terv elkészítésére. Mivel óriási késésben vagyunk, úgy tűnik egyre nagyobb a kapkodás, aminek az eredménye az OÉSZ külterületre vonatkozó néhány paragrafusának átgondolatlan, szakszerűtlen már említett módosítása is. (I/1992. számú KTM rendelet.) Ezt a rendeletet, mielőtt jövőtehetetlen károkat okozna, hatályon kívül kellene helyezni, és a tájvédelem érdekeit jobban érvényesítő új

rendeletet kellene alkotni. A kialakítható legkisebb földrészlet területét, a beépíthető földrészlet területét, a külterületi lakásépítés feltételeit jóval szigorúbban, a termelési hagyományokból kiindulva kellene meghatározni.

Laposa József: Ez a probléma azzal is összefügg, hogy az elmúlt évtizedekben a belterületi határ nagyon éles volt, a külterület gazda nélkül maradt, a földeknek gyakorlatilag nem volt értékük. Igazgatási szempontból a földterület a megyei járási földhivatalhoz tartozott, az erdők az erdőfelügyelőségekhez és sorolhatnám tovább.

Illyés Zsuzsa: Az említett hatóságok ma is működnek?!

Laposa József: Igen. Általában működnek, de az önkormányzati törvény sokkal nagyobb jogosítványt adott a települések kezébe.

Illyés Zsuzsa: Tapasztalataitok szerint ez jó vagy rossz?

Laposa József: Ha igazi gazda kezében van a terület, természetesen jobb, ha nem szólnak bele az íróasztal mögül, de amennyiben a rablógazdálkodás új formáihoz érkezünk, jobb lenne, ha a fő irányelveknek érvényt lehetne szerezni. Sajnos tapasztalataink szerint az önkormányzatok 70%-a még nem érett arra, hogy fölismerje saját értékeit, és ebből sajátos helyzetek alakulnak ki. Például a Somlóhegy környékén az egykori Erdődi grófi és községi erdőket hektáronként 4000 forint értékű jegyért vásárolták meg. Elképzelhető, hogy micsoda értéket jelent egy hektár erdő, és mennyibe kerül egy fuvar tűzifa? Ha csak egy fát kivág a területen, már a földjének áránál van. Nem véletlen, hogy ugyanott a szántó nem kellett senkinek. S ez nem csak a Somló környékén van így.

Lázár Tibor: Az is megfigyelhető, hogy a vállalkozók sok esetben az olcsó külterületi földeken kívánják megvalósítani beruházásaikat. Igen gyakran védett tájainkon szeretnének létesíteni olyan beruházásokat, amelyek jelentős tájkárosításokkal járhatnak. Jellemző példa volt erre a Tihanyi félszigeten külföldi beurházók által megvalósítani kívánt golfpálya ügye. Ezt szívós munkával sikerült megakadályozni. A Balaton körül azonban egyre újabb szálloda, pamping, üdülőfalva stb. létesítési igény jelentkezik külterületen, ami tovább csökkentheti a „természeti” tájat, holott a kedvezőbb az volna, ha a jelenlegi üdülőterületek minőségi átépülése történne meg.

Laposa József: Óriási a különbség abban, hogy a fejlesztést irányítjuk, vagy hagyjuk, hogy az menjen magától és elfoglalja a legolcsóbb földeket ott, ahol neki tetszik. A meglévő adottságaink fejlődése igen nehézkes, mert jellegzetességeinket többnyire tönkretettük, és alapvető dolgok hiányoznak mindenütt.

A táj további sorsának kérdése mégis az, hogy a mezőgazdasági termelés a piac hatására milyen irányba fejlődik. Meggyőződésem, hogy az eddigi gyakorlat – az erőteljes kemizáció – nem folytatható tovább. Ahhoz, hogy a földet életben tudjuk tartani, hogy termőképessége hosszú távra megőrződjön, bizonyos értelemben vissza kell térni a hagyományos gazdálkodás elemeihez. A korszerű biotermelés a kevesebb, vagy semmiféle vegyszerrel nem tartalmazó biotermékek előállítására több előmunkát fog igényelni, csökkenni fog a területegységre eső termésmennyiség és egy ilyen mezőgazdasági termelés esetén nem lesz akkora a földbőség sem.

Jelenleg a piac nem igényli az összes mezőgazdasági termelésre alkalmas területünk termelésbe vonását.

Illyés Zsuzsa: Ahhoz, amiről most esett szó, a fejlesztés szabályozásához, úgy érzem, elengedhetetlen, hogy a tervező a táj történetét ismerje, bele tudjon helyezkedni a fejlődésébe, és hogy megfelelő szemlélete legyen. Hogyan alakult ki ez nálatok?

Laposa József: Az egyetemen a táj történetéről, sajnos, keveset tanultunk. Amikor a magyar kertészek életrajzát írtam, akkor döbbsentem rá, hogy voltak kitűnő elődeink, és a magyar táj formálása évezredek folyamata, amelynek példamutató történeti értékei vannak.

Tervezési munkáink során a régi térképek, különböző időkből származó légifotók és dokumentumok alapján folyamatában próbáljuk követni a táj, a település változását.

Illyés Zsuzsa: Tudom, hogy nehéz térképek és tervalapok, meg a helyszín ismerete nélkül érzékeltetni, de kérem próbáljátok meg illusztrálni hogyan történt a tervek készítése Etyek esetében. Mik voltak a legfontosabb javaslatok és eredmények?

Laposa József: Az egyik célunk az volt, hogy a táj életét, szerkezetét meghatározó térségi, szomszédági kapcsolatokat felélesszük, például a dűloutak rendszerének újbóli életrekelése, fejlesztése által. A több évtizedes légifotókon, régi térképeken jól látható, hogy többirányú, eleven kapcsolat volt a települések között, a mai egyetlen nyomra redukálódott helyett.

Etyek, József főhercegi uradalom volt, ahol vadgesztenyesor kísérte végig az utakat, és kisebb gyümölcsfasorok voltak. A fasorok részben megmaradtak a település határát kijelölő, orgonából kiültetett mezsgyékkel együtt. Ezek egész sajátos egyedi hangulatot és értéket adtak, és mi is ennek a történeti előzménynek megfelelően terveztük az utak fásítását. Vizsgáltuk a művelési ágazatokat és kiderült, hogy a szőlők már bizonyíthatóan több mint kétszáz éve ugyanott vannak.

Kiderült az is, hogy a templom előtti téren volt az ún. Magyarkút kútházzal, forrásházzal, ahonnan az ivóvizet vitték, és egy kis kikövezett tóban mostak az asszonyok. A kutat később vízműbe foglalták és a tavat betemették. Most jön a regionális vízellátás, és a helyi vízmű feleslegessé válik. Mi javasoltuk, hogy a tó helyét kotorják ki, és a forrásházból folyék a víz újra a tóba.

Ilyen sajátos dolgok derülhetnek ki a település- és a tájtörténetből. Nem hiszem, hogy rájöttünk volna, ha csak a mai Főteret látjuk.

Lázár Tibor: A külterületen tájszerkezeti egységeket határoztunk meg a mező- és erdőgazdasági területeken. Elkülönítettük azokat a területeket, melyek művelésükben és használatukban homogénnek tekinthetők. Minden egységben meghatároztuk az optimális művelési ágat, az ide telepíthető funkciókat, az elhelyezhető épületeket és ezek szintszámát. A beépíthetőség szabályozásánál az volt a célunk, hogy elkerüljük a „bódésodást”, lehetővé tegyük akár a „kastélyépítés”-t is, és a nagyüzemi, valamint a tanyás gazdálkodás épületeinek elhelyezését. A művelési ágat csak ott szabályoztuk, ahol az feltétlenül szükséges volt.

A domb éleken, orrokon megjelenő gyepek fennmaradását tájvédelmi szempontok miatt kötelező művelési ágként javasoltuk.

Ilyés Zsuzsa: Ez szép, de ki gondoskodik például ezekről, a védendő gyepekről?

Lázár Tibor: A helyi védettségű területek kijelölése az önkormányzat hatáskörébe került, ez azt is jelenti, hogy nekik kell az ilyen területekről gondoskodni (1991. évi XX. törvény. A helyi önkormányzatok és szerveik a köztársasági megbízottak valamint egyes centrális alárendeltségű szervek feladata és hatásköre.)

Etyeken felismerve ennek jelentőségét, felvettek egy nyugdíjas erdészt, akinak a faültetés és gondozás a feladata. De nem kell azt gondolni, hogy ezek olyan nagy dolgok, egy iskola simán rendben tud tartani egy gyepek területet. Minden azon múlik, hogy fontosnak tartják-e, és Etyeken sikerült a figyelmet felhívni ezekre a dolgokra.

Látszott, hogy rettentően megfogta a testületet, amikor arról beszéltünk, hogy milyen szép az a három nyárfa a sóskuti út mellett, vagy a gyúrói út mellett a mezsgye megmaradt szakasza, mert már el is felejtették, hogyan nézett ki az régen, és ekkor döbbsentek rá, hogy mi hiányzik. Az, hogy mi beszéltünk nekik saját településük és a határ történetéről, nagyon mély benyomást tett rájuk, és egyben nagy bizalmat is keltett irántunk.

Van például egy gyepterület, ami Etyeken mindenholnan látszik, javasoltuk nekik, hogy ültessenek oda három vagy akár csak egy tölgyfát, mert az csudaszép lenne. Ez sem kerülne többé három-négyezer forintnál.

Ilyés Zsuzsa: És valóban el is ültették?

Lázár Tibor: Abban, hogy elültetik-e, vagy sem, nekünk is nagy szerepünk van. Az etyeki munka abban is különbözik a korábbi munkáimtól, hogy ottmaradtunk a településen. Minden gondjukkal megkeresnek azóta is, ez amolyan tervkarbantartási munka is.

Ilyés Zsuzsa: Kinek a feladata az önkormányzat részéről a kapcsolattartás; a főépítészé?

Lázár Tibor: Etyeken van egy építész, aki igen komolyan foglalkozik a belterület és a külterület kérdéseivel is. Ő a falugazda. Foglalkoztatása egyértelműen a rendezési terv hatása.

Ilyés Zsuzsa: A falvaknak régen is voltak törvényeik, melyek az életet szabályozták – az erdőkről már az 1200-as években hoztak törvényeket – melyek szigorúan védtek az értékeket és meghatározták, hogy kell és lehet ott élni. A szabályokat a közösség egésze betartotta. Mi is tulajdonképpen mindenre kiterjedő és biztos támaszt nyújtó falutörvénykönyvet alkottunk, de azt gondoltuk, hogy szükség lenne valakire, aki élővé is teszi.

Lázár Tibor: A fejlődési területek szerkezetének kialakításánál az foglalkoztatott bennünket, hogyan lehetne az Etyeken megjelenő hagyományos településszerkezetet továbbvinni az új beépítések során.

Talán úgy, ha nem szabályozunk túl mindent, és egy picit szabadon engedjük formálódni a belterületi fejlesztésre kijelölt földterületeket. Ha már kezd a terület besűrűsödni, akkor rendelődik hozzá a gyűjtőút, de akkor már biztos nem lesz olyan riasztóan egyenes, mint ahogy az az újonnan beépült területeken látható. Természetesen ahol szükséges volt, az út tengelyvonalát behúztuk (pl. dombtetők elkerülésénél). A telkeknél a minimálméretet szabályoztuk és nem adtunk telekosztást.

Ilyés Zsuzsa: Nem tudom jól értem-e, hogy itt tulajdonképpen egy tájrendezési szemléletű szabályozás, mely megadta a terület struktúrájának alaphangját, megelőzte a beépítési tervet? Ez nem jellemző a hazai gyakorlatra.

Laposa József: Valóban eddig nem ez volt a jellemző. Ezt a munkát egy team csinálta, és az építész, Koszorú Lajos el nem múló érdeme éppen az, hogy ezt a szemléletet elfogadta és képviselte.

A legfontosabb, hogy Etyeken eljutottunk oda, hogy most a tulajdonosváltások idején felkérnek rá, hogy az egyes tájrészleteket, a dűlőutakat, a tábla kiosztásokat stb. is megtervezzük. Véleményem szerint ez adja meg egy következetes tájépítés igazi lehetőségét.

NÉPFŐISKOLÁK MAGYARORSZÁGON

Korszerű-e?

Ha egy pillantást vetünk az észak-európai országok valamelyikének népfőiskoláira, rögtön világossá válik előttünk saját kultúráközvetítő rendszerünk alapvető ellentmondása. Nálunk az állampolgár kulturális beilleszkedését három – egymástól elkülönült – intézményrendszer hivatott segíteni. Az ismeretadás az oktatási rendszer, az iskola feladata; az egyéni érdeklődés kielégítése, az önfejlesztés lehetőségeinek megteremtése a közművelődésé; a személyiség lelki és közösségi nevelésére pedig különféle mozgalmak vállalkoznak. E képlet törté-

nelmi korszakok során át lényegében változatlan, markáns különbségek csak a mindhárom területre kiterjedni igyekvő uralkodó ideológiákban észlelhetők. E szomorú sajátosság a mindenkori államhatárolom irányítási törekvésének erősségéből és a magyar civil társadalom fejlődésének nehézkességéből adódik.

Am épp az erős közegellenállás teszi fokozottan értékessé azokat a hazai törekvéseket, melyek különböző történelmi korszakokban a művelődés természetesebb tételére irányultak. E törekvések mindenkori képviselőit az emberi személyiséget szétdarabolhatatlan egésznek tekintik, s feladatukat abban látják, hogy segítsék az egyéniségek kibontakozását s a kötődések létrejöttét. A legnemesebb polgári eszményeket megtestesítő nevelési modellekre bukkantak Észak-Európában a „magyar ugar” feudális örökségét felszámolni igyekvő különféle hivatású álmodók és jobbítók.

A tizes és huszas évekbeli próbálkozások után végre a harmincas évek második felében kapott lábra Magyarországon a Dániában akkor már csaknem százéves művelődési forma meghonosítására törekvő szellemi mozgalom. A kezdeményezők a népnevelés ügyét szívükön viselő egyházi személyiségek voltak, de rövidesen maguk mellett tudhatták az egyre időszerűbbé váló társadalmi reformoknak elkötelezett értelmiségiek és gazdálkodók figyelemre méltó csoportját.

E helyen talán nem szükséges elmerülnünk az eseménytörténet részleteiben, elég lesz, ha mind a külföldi előzményekre, mind a hazai hagyományokra csak oly mértékig utalunk, amennyire szükségesnek látszik az életképesnek bizonyult modell működésének leírásához.

Mi is hát valójában a népfőiskola?

Mind hazánkban, mind külföldön többféle oktatási, képzési és ismeretterjesztési formát illettek már és illetnek ezzel a névvel. Nincs ebben semmi lealacsonyító sem a népfőiskolára, sem a többi művelődési formára nézve, sőt elképzelhető, hogy a névhasználat minden esetben együtt jár a népfőiskolai pedagógiának valamelyik módszere, eszköze is.

Ennek csak örülni lehet. Mégsem jó, ha mértéktele-nül kiterjesztjük a fogalmat, mert így éppen a lényeg sikkad el. A népfőiskola lényege pedig a nevelők és a résztvevők együttműködésének módjában, kommunikációjuk minőségében, nyugodtan mondhatjuk: együttélésük körülményeiben és légkörében rejlik.

Az egyes országokban és korokban különböző közvetlen célok szolgálatára hoztak létre népfőiskolákat, az alapvető pedagógiai módszer mégis ugyanaz, a múlt század közepén és búcsúzó századunk utóján is. Ugyanaz Észak-Európában, mint Kelet- vagy Nyugat-Európában. Akár éretlen agrártársadalmak nemzetté válását kell segíteni demokratikus légkörű kisközösségek teremtésével, akár túlérett ipari társadalmak elidegenedési folyamatait ellensúlyozni – ugyanezzel az eszközzel. Látjuk tehát: a népfőiskola tartós használatra alkalmas nevelési rendszer.

N. F. S. Grundtvigot tartják „a népfőiskola atyjának”, de ne tulajdonítsuk teljesen neki a „feltalálói jogot”, hisz a kiváló dán pap-költő is külföldi barangolásai során ismerkedett meg a diákok és tanárok közti szabad eszmecsere kollégiumi módszerével. A cambridge-i egyetem kollégiumában működő tanár-diák önkormányzat sem volt talán kizárólagosan helyi sajátosság. Számunkra azonban a történetből most csak az a fontos, hogy a demokratikus nevelésnek ezt a bűvópatakját Grundtvig a felszínre hozta, medrét kibővítette – s a magyar nevelésügy is meríthetett belőle.

Hogyan működik?

Tekintve, hogy általában vidéki fiatalok műveltségi és polgárosodásbeli hátrányainak leküzdésére szervezik, a „klasszikus” népfőiskola olyan vidéki épületben rendezkedik be, amelyben néhány tucatnyi fiatal (ritkább esetben nem is fiatal és nem is falusi) ember néhány hétig vagy néhány hónapig zavartalanul együtt lakhat, régi tapasztalat ugyanis, hogy életre szóló hatások legbiztosabban hosszabb-rövidebb ideig tartó életközösségekben érik az embert. Jó, ha a tanárok is a diákok között élnek. Ebből az együttélésből olyan családias fesztelenség következik, mely a társadalmi gátásokat is oldja, s természetessé válik, hogy a hallgató bármely pillanatban megszólíthassa mestereit. Ez az érintkezésbeli fesztelenség feloldja a gondolkodás gőrcseit, felszabadítja a szellemet.

Az eszményi népfőiskola nem szakképző tanfolyam. Nem ad egzisztenciális értelemben formálisan elismert ismereteket, s nem is kéri számon vizsga formájában a tanultakat. Mit ad hát akkor? A dán népfőiskolai mozgalomból eredő megfogalmazás szerint: legfőbb feladata, hogy világosságot gyűjtsen az elmékben, hogy rálátást adjon az életünkre, a társadalomra, a történelemre, a környezetünkre, melynek részei vagyunk lélegzésünkkel és anyagcserénkkel, a világgyetemre, amelynek részei vagyunk érzékeinkkel és elménkkel.

Természetesen ezt a világlépet sem tantervszerűen beiktatott elvont filozófiás keretében alakítják, hanem a hallgatók által választott kézzel-

foghatóbb témához kapcsolódva. Az igazi népfőiskoláknak ugyanis fontos sajátossága, hogy a kurzusok tantervét maguk a hallgatók alakítják ki érdeklődésüknek megfelelően. A közösség demokratikus működésmódjához tartozik az önkormányzati forma, amellyel a hallgatók a valóságos öngazdálkodás szerepeit gyakorolhatják. A népfőiskolák egyéb tekintetben is a helyi önkormányzatokkal állnak közelebbi kapcsolatban, az államtól csak annyiban függenek, amennyiben állami szakképzési vagy népoktatási feladatot vállalnak, s költségvetési támogatást nyernek.

A fentiekben vázolt eszményi modell a gyakorlatban sokféle módosulással jelent meg. Ez természetes is, hisz a népfőiskola lényegéhez tartozik, hogy mindig az adott társadalmi kihívásokra igyekszik válaszolni. Így például magyarországi hátkorában, az 1930-as és '40-es években, a szükséges földreformra és a dán típusú szövetkezésre próbálta felkészíteni a földműves fiatalságot, az 1980-as évek végén egy merőben más vidéki társadalmat a plurális demokráciára; napjainkban pedig ismét az új állampolgári minőség és korszerű termelési kultúra terjesztésében körvonalazódnak gyakorlati feladatai.

Valójában szervezeti formái is sokfélék. Miként korábban, ma is szerveznek néhány estéből álló sorozatokat, tanfolyamokat, valamint népfőiskolai hétvégéket. Az állandó bentlakásos forma nálunk egyelőre inkább csak megközelítendő ideálként létezik.

Társadalmi tekintetben főleg az alábbi típusok honosodtak meg: honismereti, általános, kulturális, önkormányzati, közösségi, közéleti, vallási, vállalkozói, szociális népfőiskolák.

Itt és most

Mint hogy a bentlakásos – különösen pedig a több hónapos – népfőiskola nálunk még inkább álom, mint valóság, többnyire be kell érünk a néhány napos és órás együttlétekre szabdaltnan tanfolyamokkal, beszélgetéssorozatokkal. Ennek oka ez idő szerinti nem csak az épületek és a működési költségek hiányában keresendő. Napjainkban a hazai népfőiskolák fejlődésének az az útja a leginkább járható, amely részben a szakmai képzési igények kielégítésén át vezet az eszményt szinten megfogalmazott népfőiskolai nevelési célok megvalósulásához. Előtérbe kerül például a gazdaképzés. Nem idegen ez az irányzat klasszikus népfőiskolai hagyományainktól, sőt nagyon is rokona az egykori, Somogyi Imre-féle, „Kertmagyaország” – eszmének. Ez az eszme az 1940-es évek elejétől a hazai népfőiskolai mozgalom minden vonulata által elfogadott átfogó programja volt a magyar mezőgazdaság és a vidéki társadalom modernizációjának. Mindaddig kifejtette hatását, míg az államszocialista szövetkezeti koncepció nevében el nem némitották. Ma ismét alapját képezheti a népfőiskolai együttgondolkodásnak.

A mai magyar népfőiskolai mozgalom az egykori tanárok és növendékek baráti társaságaiból nőtt ki, amikor a civil társadalom fejlődésének gátjai

omladozni kezdtek. Az 1988-ban megalakult Magyar Népfőiskolai Társaság elsősorban a sárospataki református népfőiskolások és a KALOT-osok kezdeményezéséhez kapcsolódott szervezeti kereteivel. Ma a Társaság tagszervezetek szövetségéként igyekszik segíteni természetes és intézményszerű tagságának munkáját. A szervező és tájékoztató munkának egyre növekvő részét veszik át a területi egyesületek, szövetségek, táji központok és irodák.

A Társaság és a kisebbségi magyarság

A második világháború előtt a szomszédos országokban élő magyar kisebbség körében is kifejlődött a népfőiskolai mozgalom, de a '40-es évek végén mindenhol betiltották. A Társaság megalakulásától kezdve törekedett a hagyományokhoz hű, ugyanakkor a mai, új helyzetnek és kihívásnak megfelelő újjáélesztésére.

E cél érdekében általánossá vált, hogy a külföldi tanulmányutakon határon túli szakemberek is részt vesznek. 1988-ban kurzus indult az erdélyi menekültek kulturális belleszűkítésének elősegítésére, később a Társaság szakmai segítséget nyújtott negyven erdélyi fiatal budapesti oktatásához.

A kisebbségi magyarság kulturális szervezetének mindegyikével együttműködik a Társaság, az erdélyivel (Erdélyi Magyar Köznevelődési Egyesület) és a szlovákiával (CSEMADOK) rögzített megállapodás alapján. Egyre több határközeli helyi szervezet között alakul ki közvetlen munkakapcsolat.

A közeljövő tervet a népfőiskola-szervezők hazai képzésére, tanulmányúttjaira, magyarországi vándortanárok biztosítására, valamint táji központok (Kassa, Kolozsvár és Kárpátalja) létrehozására irányulnak.

(A Népfőiskolák Magyarországon c. kiadványból. Kiadó: Magyar Népfőiskolai Társaság, 1993.)

A 28-35. oldalakon Dékány Tibor balatonfelvidéki felvételei

